

TÜRKÇE DEYİMLER SÖZLÜKLERİNE ALINMIŞ, DEYİM OLMAYAN KİMİ SÖZ ÖBEKLERİNE İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME

Necmi Akyalın *

Kökleri tarihin bilinmeyen derinliklerine kadar uzanan köklü ve eski bir dil olan Türkçemizde kullanılagelen deyimler, söz varlığımız açısından önemli bir yere sahiptir. Dilimizin ilk yazılı belgelerinden olan Orhon Yazıtlarına bakıldığında; **adak kamşat-** Şaşırtmak, yanlış hareket etmek. **ot sub kıl-** Birilerini ateş ve su gibi birbirlerine düşman etmek..... gibi birçok deyimle karşılaşmaktadır. Bu da bize göstermektedir ki deyimler yüzyıllar öncesinden günümüze değin dilimizin söz varlığında yaşamaktadır. Böylesi önemli söz öbeklerine ilişkin özelliklerin net bir biçimde ortaya konulması, var olan karışıklığın ortadan kaldırılması açısından son derece önemli olsa gerek. Çünkü son dönemlerde hazırlanan sözlüklerde deyim olmayan birçok söz öbeğiyle karşılaşmaktadır. Bu, deyimlerimizle ilgili hem sayısal hem de yapısal olarak yanlışlık ve karışıklıklara neden olan bir sorundur.

Deyim kavramı dilimizde şöyle tanımlanmaktadır:

“Bir kavramı, ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümece.” (Aksoy, 1988: 52)

“Genellikle gerçek anlamının dışında kullanılan, anlatımı daha güzel ve etkileyici yapan, toplum tarafından ortak olarak benimsenen kalıplaşmış sözlere deyim denir.” (Hengirmen, 2007:7)

* Yrd. Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

“En az iki söz varlığından oluşan ve gerçek anlamları dışında mecazi anlam ile pekiştirilmiş bulunan kalıplaşmış söz öbeği ya da deyiş.” (Parlatır, 2008:1)

“Çekici, çarpıcı, yoğun bir anlatım özelliği taşıyan ve çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış söz öbeklerine deyim denir.” (Bilgin, 2002: 57)

“Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış anlatım, tabir.” (Türkçe Sözlük, 1983)

“En az iki kelimeden oluşan, bu kelimelerin büyük ölçüde mecazlı bir anlatımla kullanıldığı ve bir kavramı ifade etmek için kurulmuş özel bir anlatım kalıbı, tabir.” (Albayrak, 2009: 16)

“Anlatıma akıcılık, çekicilik katan çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan genellikle de birden çok sözcüklü dil ögesi, kalıplaşmış sözcük topluluğu.” (Püsküllüoğlu, 1995:7)

Çeşitli kaynaklardan alınan deyim tanımlarından sonra, bu açıklama ve tanımları da kapsayacak; ancak sınırların daha belirginleştirildiği şöyle bir tanım ortaya konulmuştur:

Deyimler, düşünce, kavram, nesne ve kişilerin durumlarını, özelliklerini yansıtmak için kullanılan ve gerçek anlamın dışına çıkmış özel anlam/anlatım boyutuyla kalıplaşmış söz öbekleridir.

Kalıplaşarak özel bir anlatımı yansıtan bu sözlerin dile getirdiği anlam, deyim öbeğini oluşturan sözcüklerin bütün (gerçek, yan, mecaz, terim, argo) anlamlarından ayrı olarak farklılaşmış bir anlamda kullanılır. Örneğin, “**sinekten yağ çıkarmak**” olmayacak yerlerden bile çıkar elde etmeye çalışmak, çok ince hesaplarla hareket etmek anlamında bir deyimdir. Bu deyim sinek, yağ ve çıkarmak sözcükleri oluşturmaktadır. Ancak deyim anlamına bakıldığında, bu üç sözcüğün anlamlarının ne gerçek, ne yan ne mecaz, ne terim, ne argo anlamlar boyutunda deyime herhangi bir yansıması söz konusudur. Bir kişi konuşurken karşısındakine “arkadaş sen de sineğin yağını çıkarıyorsun” dediğinde kimse bu kişinin eline bir sinek alarak sinekteki yağları ayıklamaya çalıştığını düşünmez. Bu söz ile söz konusu kişinin çok ince hesaplar yaptığının, küçük çıkarları düşündüğünün anlatılmak istendiği dilimizin ana dili konuşurlarınca kolayca anlaşılır. Deyimlerimizin tamamı için geçerli olan bu durum karşımıza çıkan bir söz öbeğinin deyim mi yoksa farklı bir söz öbeği mi olduğunun belirlenebilmesi açısından son derece önemli bir ölçüttür. Çünkü bir söz öbeğinin deyim boyutuna geçip geçmediğinin belirlenebilmesinde anlam çok önemlidir. Şöyle ki, bir kişi berbere saçını sakalını kestirmek için gittiğinde berber kendisine, burnundaki kıllar çok uzamış onları cımbızla alayım mı dese; söz konusu kişi de hayır alma, ben burnumdan kıl aldır mıyım dese bu konuşmadan anlaşılacak olan şudur: Adam berber tarafından burnundaki kıllardan birkaç tanesinin cımbızla çekilerek çıkarılmasını istemiyor. Buradaki konuşmada geçen burnumdan kıl aldır mıyım söz öbeğinin/tümcesinin anlamı, gerçek anlamdır. Öbeği

oluşturan sözcükler ve bir bütün olarak öbek sözlük anlamı bağlamında gerçek anlam boyutunun dışına çıkmamaktadır. Yani burun, yüzümüzde bulunan soluma ve koklama organı; kıl, deri yüzeyindeki ipliksi uzantı; almak da bir şeyi elle veya bir araçla tutarak bulunduğu yerden ayırmak gerçek anlamlarında kullanılmıştır. Ancak birisi için adam çok gururlu, kendine laf söyletmez, inatçıdır anlamına gelecek bir biçimde, o burnundan kıl aldırılmaz denildiğinde söz öbeği artık deyim olmuştur. Çünkü burada, söz öbeğini oluşturulan sözcükler de öbeğin tamamı da gerçek anlam boyutundan ayrılmış ve tamamen farklı bir anlam boyutuna geçmiş, değişmece/mecaz anlam kazanmıştır. Böylesi bir anlam değişimi ve dönüşümü geçirmedeği sürece bir söz öbeğinin deyim olması mümkün değildir.

Bir söz öbeğinin, deyim olabilmesi için öylesi bir anlam boyutuna geçmesi gerekir ki, artık o anlam boyutunu deyimler sözlüğü dışındaki sözlüklerde bulamamalıyız. Yani Türkçe Sözlüklere bakıldığında deyim olan bir söz öbeğini oluşturulan sözcüklerin tek tek bütün (gerçek, yan, mecaz, terim, argo) anlamlarını aşan, farklı boyutta bir anlamın ortaya çıkmış olması gereklidir. **“Etekleri zil çalmak”** deyiminin artık ne etekle ne zil çalmakla bir ilgisi vardır. Aynı şekilde **“Hamama gider kurna beğenmez düğüne gider zurna beğenmez”** deyiminde de hiçbir şeyi beğenmeyen bir kişinin durumu anlatılmaktadır. Gerçekte kişi ne hamama ne de düğüne gitmekte, ne de kişinin zurna veya kurnayla ilgisi bulunmaktadır.

Bu bağlamda Türkçe Deyimler Sözlüklerine alınan birçok yapının deyim olmadığı ve bir söz öbeği, kalıp yapının deyim olabilmesi için taşınması gerektiği nitelikler ele alınan örnekler ile aşağıdaki maddelerde irdelenmiştir.

Türkçe deyimler sözlüğü olarak yayımlanmış yapıtlara bakıldığında özellikle iki sözcükten oluşmuş deyimlerde/söz öbeklerinde sorunların daha çok olduğu gözlenmektedir. Örneğin;

1- Eylem öbekleri: Kimi deyimler sözlüklerine eylem öbeği olan bazı söz öbekleri deyim diye alınmıştır örneğin; **“özen göstermek:** “Özenle yapmak, iyi olması için çok dikkat etmek” (Aksoy, 1988). “Bir şeyi özenerek elden geldiğince iyi olmasına gayret ederek yapmak, itina etmek” (Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/>). Bir işi özenerek, elden geldiğince iyi olmasına gayret ederek yapmak. (Parlatır, 2008). Bir şeyin en iyi olabilmesi için dikkat etmek, çalışmak, emek vermek. (Hengirmen, 2007).

Bu söz öbeği yukarıdaki sözlüklerde olduğu gibi birçok sözlükte deyim olarak alınmıştır. Bu söz öbeğinin deyim olabilmesi için söz öbeğini oluşturulan sözcüklerin sözlük anlamından, yani gerçek anlamından ayrı anlama gelecek biçimde deyim boyutuna geçmesi gerekmektedir. Oysaki öbeği oluşturulan sözcüklerden özen sözcüğünün sözlük anlamına bakacak olursak;

Özen: “Bir işin elden geldiğince iyi olmasına çabalama, özenme, itina, ihtimam.” (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>) biçiminde bir açıklamayla karşıla-

şırız. Kaldı ki bu açıklama sözcüğün gerçek anlamına ilişkindir. Deyim kabul edilerek sözlüklere alınmış olan özen göstermek söz öbeğinin anlamı da “bir şeyi özenerek elden geldiğince iyi olmasına gayret ederek yapmak, itina etmek” verilmektedir. Bu anlam gerçek anlamla aynıdır. Bu durumda da bu söz öbeği deyim değil, eylem öbeğidir. Bu öbeğin deyim olabilmesi için gerçek anlamının tamamen dışında bir boyuta geçerek değişik bir kavramı, durumu ifade eder olması gerekmektedir. Deyimler sözlüklerinde yüzlercesine rastlayabileceğimiz böylesi örneklerden biri de şöyledir:

aday a. 1. Bir görev, bir iş için kendini ileri süren veya başkaları tarafından ileri sürülen kimse: “*Babası da beni damat adayı olarak görüyordu.*” -M. Yesari. 2. Bir iş için yetiştirilmekte, eğitilmekte olan kimse, namzet: “*Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkan adayları, on gün içinde Başkanlık Divanına bildirilir.*” -Anayasa. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

göstermek (-e, nsz) Yapmasını söylemek, görevlendirmek: *Size ne iş gösterdiler?* (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **aday göstermek** bir iş veya bir görev için birini aday olarak belirlemek, namzet göstermek: “*Siyasi parti grupları Başkanlık için aday gösteremezler.*” -Anayasa. Deyim (Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/>)

aday göstermek: Bir iş veya görev için yapılacak seçime birini aday olarak belirlemek. (Parlatır, 2008)

Yukarıya alınmış olan aday göstermek söz/eylem öbeği aday ve göstermek sözcüklerinden oluşmuştur. **Aday** sözcüğünün TDK genel ağdan alınan tanımı; “Bir görev, bir iş için kendini ileri süren veya başkaları tarafından ileri sürülen kimse ve bir iş için yetiştirilmekte, eğitilmekte olan kimse, namzet” olarak verilmektedir. **Göstermek** sözcüğü de “Yapmasını söylemek, görevlendirmek” biçiminde tanımlanmaktadır. Bu iki sözcükten oluşan öbeğin sözlük anlamları bağlamında anlamı olsa olsa bir kişiyi, bir iş veya görev için aday olarak belirlemek; ona böylesi bir görevi vermek, biçiminde olur.

Prof. Dr. İsmail Parlatır ve TDK tarafından hazırlanmış sözlüklerde deyim olarak verilmiş yukarıdaki **aday göstermek**, söz öbeklerinin anlamlarına bakıldığında Prof. Dr. İsmail Parlatır **aday göstermek:** Bir iş veya görev için yapılacak seçime birini aday olarak belirlemek. TDK’de ise **aday göstermek:** Bir iş veya bir görev için birini aday olarak belirlemek, namzet göstermek biçiminde aynı anlama gelecek açıklamaların yapıldığı görülmektedir. Yukarıya verilen aday ve göstermek sözcüklerinin sözlükteki gerçek anlamlarından sonra aday göstermek söz/eylem öbeğinin bu anlamlar, yani gerçek anlamlar boyutunda söz öbeği olarak da anlamı olsa olsa “Bir kişiyi, bir iş veya görev için aday olarak belirlemek; ona böylesi bir görevi vermek” olur denebilir. TDK ve Prof. Dr. İsmail Parlatır tarafından hazırlanmış deyimler sözlüklerindeki deyim anlamı diye

verilen anlamlara baktığımızda hemen hemen aynı gerçek anlam boyutundaki “Bir iş veya görev için yapılacak seçime birini aday olarak belirlemek; Bir iş veya bir görev için birini aday olarak belirlemek, namzet göstermek.” anlamlarıyla “Bir kişiyi, bir iş veya görev için aday olarak belirlemek; ona böylesi bir görevi vermek” anlamlarına bakıldığında gerçek anlam boyutunda herhangi bir farkın olmadığı açıkça görülmektedir. Oysaki bu çalışmanın deyim tanımının yapıldığı giriş bölümünde; bir söz öbeğinin deyim olabilmesi için anlamsal bağlamda farklı bir boyutta algılanacak bir biçimde, öbeği oluşturan sözcüklerin gerçek anlamlarından farklı bir anlam boyutuna geçmeleri gerektiği örnekleriyle söylenmiş ve bir söz öbeğinin, ancak böylesi bir anlam değişmecesiyle deyim olabileceği açıklanmıştır. Bu açıklamalar bağlamında, yukarıdaki anlamlarıyla aday göstermek söz öbeğinin deyim olması mümkün değildir. Çünkü bu söz öbeği sözlük/gerçek anlamı dışında herhangi bir anlam ifade edememektedir. Bu söz öbeği, gerçek anlamı ortaya koyan bir eylem öbeğidir. Deyimler sözlüklerinde karşılaşılan ve aşağıya örnekleri verilen böylesi anlamsal bakımdan deyim mantığından uzak söz öbeklerinin yeri deyimler sözlükleri olmamalıdır.

Aşağıya (Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/>) sayfasından alınan

§ **anlayış göstermek** istenilen veya söylenilen bir şeyi hoşgörüyle karşılamak: “Yaşamı her yönden yalnızlığa yaslanmış olan bu kadına tek çocuğun bile anlayış gösterdiğini sanmam.” -A. Kutlu. Deyim

anlayış göstermek: İstenilen bir şeyi veya söylenilen bir sözü hoşgörüyle karşılamak. (Prof. Dr. İsmail Parlatır, Deyimler Sözlüğü)

§ **başarı göstermek** başarmak: “Arandığı, fikri sorulduğu, başarı kazandığı da oluyordu.” -R. H. Karay. Deyim

§ **cesaret göstermek** yürekli davranmak. Deyim

§ **çaba göstermek** bir işi başarmak için çalışmak, uğraşmak, gayret göstermek: “Onu kurtarabilmek için olmayacak şeylere saldırmak derecesinde bir çaba gösteriyorsunuz.” -H. R. Gürpınar. Deyim

§ **etkisini göstermek** etkisini ortaya koymak, belli etmek. Deyim

§ **gayret göstermek** çaba harcamak, başarmak için çalışmak: “Azar azar fakat ısrarlı bir gayret göstermeye başladı.” -P. Safa. Deyim

§ **gerekeç göstermek** gerektirici sebep ve doküman ileri sürmek. Deyim

§ **hüner göstermek** 1) beceriklilik ortaya koymak; 2) herkesin yapamayacağı bir işi yapmak. Deyim

§ **ilgi göstermek** ilgisini esirgememek, belli etmek: “Eski gardiyan boş gözlerle bakıyor, en küçük bir ilgi göstermiyordu.” -O. Kemal. Deyim

§ **metanet göstermek** kötü bir duruma katlanmak, dayanmak. Deyim

§ **misal göstermek** örnek vermek: “Çocuklarıma beni misal gösterdiğini, ağız kulaklarıma vararak öteden beriden işitiyordum.” -R. N. Güntekin. Deyim

§ **nezaket göstermek** davranışlarda nazik olmak: “Galiba beni tanımış olacak, ondan sonra biraz fazla nezaket göstermek istedi.” -M. Ş. Esendal. Deyim

§ **saygı göstermek** saymak, değer vermek: “Kendilerine büyük saygı gösterdim ve imdatlarına muhtaç olduğumu belirttim.” -N. F. Kısakürek. Deyim

§ **telaş göstermek** telaşını belli etmek: “Polisle ben konuşurum, siz telaş göstermeyin.” -H. E. Adivar. Deyim

§ **titizlik göstermek** titizlenmek. Deyim

yapıların aynı mantıkla değerlendirilerek deyim olarak kabul edilip deyimler sözlüklerine alınması doğru bir yol değildir. Çünkü bu söz öbekleri gerçek anlamın dışına çıkamamaktadır. Örneklerin alındığı TDK'nin sayfasında yüzlercesine rastlanılan bu türden örneklerin birçoğuyla yukarıda adları anılan piyasadaki deyimler sözlüklerinde de karşılaşılmaktadır. Bunun gibi;

adı anılmak: Anılmak, hatırlanmak. (Saraçbaşı, 2010)

adı anılmak (Sinan, 2010)

§ **adı geçmek:** anılmak, söz konusu olmak, ismi geçmek: “Necip Fazıl, adı geçen iki şiirden birer bölüm okudu.” -A. Kabaklı. Deyim (Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/>)

adı geçmek: 1. Söz konusu olmak, anılmak. 2. Adı yazılmak (Saraçbaşı, 2010)

adı verilmek: Bir ad takılmak. (Saraçbaşı, 2010)

adı verilmek: (Sinan, 2001)

Bu söz öbeklerine baktığımızda ilk örnek “**Adı anılmak**”tır. **Ad** sözcüğü TDK Türkçe Sözlükte (I) a. 1. Bir kimseyi, bir şeyi anlatmaya, tanımlamaya, açıklamaya, bildirmeye yarayan söz, isim, nam: *Çocuk, kedi, ağaç, düşünce, iyilik, Ahmet, Ertuğrul birer addir*. 2. Herkesçe tanınmış veya işitilmiş olma durumu. 3. *db.* Canlı ve cansız varlıkları, duygu ve düşünceleri, çeşitli durumları bildiren kelime, isim. **Anılmak** sözcüğü de Anma işine konu olmak, hatırlanmak: “*Oğlakçı köyünün Kerem Dede diye anılan beyaz sakallı, güzel yüzlü âşık bir şairi varmış.*” -H. E. Adivar. Biçiminde açıklanmaktadır. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>) biçiminde tanımlanmaktadır, bu doğrultuda;

Adı anılmak yapısının anlamı da yine sözlük anlamının dışına çıkamadan, bir kişinin adını hatırlamak, adını söyleyerek onu anmak biçiminde açıklanabilir. Doğaldır ki bu haliyle de bu öbek sözlük anlamıyla kullanılmış bir birleşik eylem öbeğidir. Aynı durum adı geçmek, adı verilmek ve benzeri yüzlerce hatta daha çok söz/eylem öbeği için de geçerlidir. Bu bağlamda böylesi yapıların deyim olarak değerlendirilmesi doğru bir yaklaşım değildir. Bundan dolayı bu ve benzeri özellikteki söz öbekleri deyimler sözlüklerine alınmamalıdır.

Böylesi bir sorun; ancak yukarıda bir söz öbeğinin anlamsal olarak nasıl deyim olabileceğine ilişkin yapılan açıklamalar ölçütü doğrultusunda ortadan kaldırılabilir. Örneğin;

§ **diş göstermek** güçlü olduğunu, saldırıya geçebileceğini durumuyla belli etmek, tehdit etmek. Deyim

§ **gününü göstermek** tehdit yollu cezalandırmak. Deyim

§ **kapıyı göstermek** kovmak, uzaklaştırmak. Deyim

§ **kulağı ters taraftan göstermek** kolay yolu varken bir işi daha zor ve uzun yollar kullanarak yapmak: “*Tahkike mahkike, kulağı ters taraftan göstermeye ne lüzum var?*” -S. M. Alus. Deyim

§ **turnak göstermek** korkutmak, gözdağı vermek. Deyim

Yukarıya alınan beş adet söz öbeğinde ise artık gerçek anlam boyutundan farklı bir boyuta geçerek öbek olarak değişmece/mecaz anlamında kullanılmaktadır. Böylesi yapılar anlamsal ve yapısal olarak deyim boyutunda değerlendirilmelidir. Eğer anlamsal olarak söz konusu edildiği türden bir değişim yoksa söz öbeğinin deyim olarak değerlendirilmesi doğru bir yaklaşım olamaz.

2- Aynı şekilde, etmek, olmak, eylemek, kılmak vb yardımcı eylemleri ile oluşturulan öbeklerdeki birinci sözcüğün mecaz, yan ve benzetme anlamları öbeğin deyim olduğu izlenimi yaratmakta ve araştırmacıları yanıltabilmektedir. Örneğin aforoz sözcüğüne Türkçe sözlükten bakıldığında *a. din b. 1. Hıristiyanlıkta kilise tarafından verilen cemaatten kovma cezası: “Manastırdan kaçalı, papanın aforozuna uğrayalı on beş yıl oluyor.”* -H. E. Adıvar. 2. *mec. Darılıp biriyle konuşmama, ilgiyi kesip kendinden uzaklaştırma, toplum dışılama.* (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>) biçiminde bir anlamlarla karşılaşılmaktadır. Aforoz etmek söz/eylem öbeği: kilise birliğinden çıkarmak gerçek anlamının yanında; Türkçe sözlüklerdeki mecaz anlamıyla yani, darılıp biriyle konuşmama, ilgiyi kesip kendinden uzaklaştırma, toplum dışılama anlamında da kullanılabilir. Böylesi bir kullanım için de deyim diyemeyiz. Burada aforoz sözcüğünün mecaz anlamı söz konusudur. Oysaki deyim öbeği, öbek olarak değişmece/mecaz anlam boyutuna geçmekle deyim özelliği kazanmaktadır. Yani

§ **bir çuval inciri berbat etmek** düzelmekte olan bir durumu yersiz, yanlış davranışlarla bozmak: “*Bir çuval inciri berbat etmişlerin süklüm püklümlüğüyle müfettişin yanına çıktı.*” -O. Kemal. Deyim (Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/>)

denildiğinde artık burada söz öbeğinin tamamında bir deyimleşme söz konusudur. Berbat etmek söz/eylem öbeği her ne kadar gerçek anlamında kullanılıyormuş gibi görünse de bir çuval inciri söz öbeğiyle bütünleşerek incirleri berbat etme değişmeceli kullanımıyla birlikte oluşturulan söz öbeğinin bütününde değişmece/mecaz anlam boyutuna geçmiştir. Zaten söz öbeklerinin deyimleşmesi de böylesi bir anlam boyutunda gerçekleşmektedir, yoksa karşımıza çıkan her eylem öbeğine deyim deme durumu söz konusu olur, bu da konunun karmaşıklaşmasına neden olur. Aynı şekilde

§ **arazi olmak** 1) sıvışmak; 2) işten kaçmak. Deyim (Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/>)

söz/eylem öbeği de öbek olarak sıvışmak, işten kaçmak değişmece/mecaz anlamıyla deyim boyutuna geçmiştir.

Ancak aşağıya, olmak ve benzeri yardımcı eylemleriyle verilen örnekler için deyimleşme söz konusu değildir. Çünkü olmak yardımcı eylemiyle oluşmuş kirada olmak, oydaş olmak, arka olmak, baş olmak, davacı olmak ve benzeri söz/eylem öbeklerindeki anlam gerçek anlam boyutundadır. Aynı durum kılmak, eylemek yardımcı eylemleriyle oluşturulmuş gerekli kılmak, hükümsüz kılmak, karar kılmak, yararlı kılmak, yetkili kılmak veya hatır eylemek, hata eylemek söz/eylem öbekleri için de geçerlidir. Aşağıya sayfasında deyim olarak alınmış örnekler (Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/>) adresinden elde edilmiştir.

§ **aforoz etmek** 1) kilise birliğinden çıkarmak: “*Aforoz edilmiş, kiliseden kovulmuş.*” -N. F. Kısakürek. 2) *meç.* darılıp biriyle konuşmamak, ilgiyi kesip kendinden uzaklaştırmak, toplum dışılmak: “*Siz kendi milletiniz için bunun yarısını söyleyin, milletin çoğunluğu sizi hemen aforoz eder.*” -H. Taner. Deyim

aforoz Rum. *a. din b.* 1. Hıristiyanlıkta kilise tarafından verilen cemaatten kovma cezası: “*Manastırdan kaçalı, papanın aforozuna uğrayalı on beş yıl oluyor.*” -H. E. Adıvar. 2. *meç.* Darılıp biriyle konuşmama, ilgiyi kesip kendinden uzaklaştırma, toplum dışılama. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **akıllılık etmek** 1) yerinde ve uygun davranmak; 2) uyanık davranmak. Deyim
akıllılık, -ği *a.* Akıllı olma durumu, uyanıklık. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **akılsızlık- akılsızlık etmek** düşüncesiz ve yersiz davranmak. Deyim.

akılsızlık, -ği *a.* 1. Akılsız olma durumu. 2. Akılsızca yapılan iş veya davranış: “*Akılsızlığından düşmüştü bu hâllere.*” -A. Kulin. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **ar etmek** utanmak. Deyim

ar Ar. **آر** (II) *a.* Utanma, utanç duyma: “*Kınamazlar güzel sevse yiğidi / Güzel sevmek koç yiğide ar değil*” -Karacaoğlan. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **(bir şeyi) garanti etmek** 1) o şeyle ilgili olarak güvence vermek; 2) bir işin gerçekleşmesi için gerekli önlemleri almak. Deyim

garanti Fr. *garantie a.* 1. Güvence: “*Hatice'nin garantisi altında işini yürütmekten başka bir şeye bakmıyordu.*” -T. Buğra. 2. *z.f.* Kesinlikle, kesin olarak, ne olursa olsun: “*Bunlar polis olamazlardı, garanti Maria'ya bir kötülük yapacaklardı.*” -A. Ümit. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **(bir şeyi) hazır etmek** Hemen kullanabilecek duruma getirmek. Deyim

hazır Ar. **هَازِر** *sf.* 1. Bir iş yapmak için gereken her şeyi tamamlamış olan, anık, amade, müheyya. 2. Belli bir işe yarayacak, kullanılacak bir duruma getirilmiş: *Yemek hazır, buyurun.* 3. Belirli bir biçimde yapılmış olarak satılan, alıcı bekleyen, **ismarlama** karşısı: *Hazır elbise. Hazır ayakkabı.* 4. *z.f.* Bir işi yapmak için gereken her şey tamam-

lanmış olarak: “İçindeki her şeyle birlikte dünyayı fethetmeye artık kendilerini hazır hissediyorlardı.” -İ. O. Anar. 5. zf. Bu fırsattan yararlanarak: “Hazır çıkmışken yağ ile pirinç alayım.” -R. N. Güntekin. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **(bir şeyi) imza etmek** imzalamak: “Bir haftaya kalmayacak, bizim delegeler sulhu imza edecekler.” -Ö. Seyfettin. Deyim

imza Ar. imoʿʿ a. (imza:) 1. Bir kimsenin herhangi bir belgeyi yazdığını veya onayladığını belirtmek için her zaman aynı biçimde kullandığı işaret: “Hatıra defterlerimizi onlara uzatarak el yazılarını, imzalarını rica ettik.” -H. S. Tanrıöver. 2. İmzalama işi. 3. mec. Herhangi bir alanda ün yapmış kimse: *Dergi en ünlü imzalara yer veriyor.* (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **(birine) iltimas etmek (geçmek)** kayırmak, korumak: “Sanırım ki öğretmenler bana iltimas geçiyorlardı.” -A. Erhat. Deyim

iltimas Ar. iltimʿs a. (iltima:sı) 1. Haksız yere, yasa ve kurallara uymaksızın kayırma, arka çıkma: “Onun için buraya kabul edilişimde bir iltimas seziyordum, buysa beni yerin dibine geçiriyordu.” -O. Kemal. 2. mec. Birine herhangi bir konuda öncelik ve ayrıcalık tanıma: “Şimdi bir de tavsiyeden iltimastan bahsediyorlar.” -N. Hikmet. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **(birine) oyun etmek** kurnazlıkla birini aldatmak: “Kendisine oyun ettim diye, benden kuşkulandığı hâlde gene bana başvuruyor.” -O. C. Kaygılı. Deyim

oyun 10. mec. Hile, düzen, desise, entrika: “Atatürk hiçbir zaman onların oyununa kanmış değildir.” -H. Taner. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **(birine) uşaklık etmek** 1) bir kimseye hizmet veya kulluk etmek; 2) mec. kendi çıkarı için yasal veya ahlaki olmasa bile başkasının her dediğini yapmak zorunda olmak. Deyim

uşaklık, -ği a. 1. Uşak olma durumu: “Uşaklık, ayvazlık istihkakın yokken bu rüt-beye gelmişsin.” -N. Kemal. 2. mec. Birinin, kendi öz saygısı pahasına başkasına yaptığı hizmet. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **borç etmek (yapmak)** borçlanmak: “Altlarında şilte, dolaplarında eşya kalmadı ama kimseye de borç yapmadılar.” -P. Safa. “Babasından bir şey koparamadığı zaman borç ediyor, sonra ona ödetiyordu.” -H. R. Gürpınar. Deyim

borç, -cu a. 1. Geri verilmek üzere alınan veya ödenmesi gerekli para veya başka bir şey: “Vaktim yok, bana para bul, şu borcu ödeyeyim, söz verdim.” -P. Safa. 2. mec. Birine karşı bir şeyi yerine getirme yükümlülüğü, vecibe: “Mektubunda diyorsun ki gel gayri / Vatan borcu biter bitmez ordayım” -B. S. Erdoğan. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **emanet bırakmak (etmek, vermek)** bir şeyi veya bir kimseyi birine veya bir yere bir süreliğine bırakmak: “Çocuğu annesine emanet etmeyecek, kendisi bakacaktır.” -A. Kutlu. Deyim

emanet Ar. emʿnet a. (ema:net) 1. Birine geçici olarak bırakılan ve teslim alınan kişiye korunması gereken eşya, kimse vb., inam, vedia: “Emaneti olanlar burada her va-

kit bunlarla ilgilenecek bir çırak bulurlar.” -S. Birsal. 2. Bir kimse ile birine gönderilen şey: *İstanbul'dan getirdiğim emanetinizi akşam benden alınız.* 3. Eşyanın ücret karşılığı geçici bir süre bırakıldığı yer. 4. Can, ruh: *Allah emanetini alsın da kurtulayım.* (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **emniyet etmek** güvenmek: *“Hele emniyet ettiğim birkaç uyanık arkadaşla bulunduğum zaman bülbül gibi ötüyordum.”* -R. N. Güntekin. Deyim

emniyet Ar. emniyyet a. 1. Güvenlik: *“Kendi vatandaşlarının ırz, mal, can emniyeti hakkında teminat istiyorlar.”* -E. E. Talu. 2. Güven, inanma, itimat: *“Paris'teki hemşehriler bana büyük bir sevgi ve emniyetle kucaklarını açmışlardı.”* -R. N. Güntekin. 3. Polis işleri. 4. Güvenlik işlerinin yürütüldüğü yer: *Emniyet müdürlüğü.* 5. Bir araçta güven sağlayıcı parça.

(Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **hata etmek (eylemek, işlemek)** yanlışlık yapmak, yanılığa düşmek: *“Batıla alışı tutanların karşısına geçip hata eylediğimi yeni yeni öğrenmiş bulunuyorum.”* -S. Ayverdi. Deyim

hayır dua a. din b. Bir kimsenin iyiliğini isteyen dua: *“Arkalarından bakan gülümsemem hayır duan oldu onlara.”* -A. N. Asya. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **kötülük etmek (yapmak)** kötü davranmak, zarar vermek: *“Kötülük edeni öldürür veya ayetlerin emrettiği cezalardan birini verir.”* -F. R. Atay. Deyim

kötülük, -ğü a. 1. Kötü olma durumu, kemlik, şer: *“Bunun için iyilerle kötülere, iyilikle kötülüğü ayırt edebilmek lazım.”* -N. F. Kısakürek. 2. Zarar verecek davranış veya söz: *“Hiç çare yok, bu tüller yırtılacak ve bütün korkunçluğuyla kötülük ateşi çıkarılacaktır ortaya.”* -Ç. Altan. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **sipariş etmek** bir şeyin yapılmasını veya bir şeyin gönderilmesini istemek, ısmarlamak. Deyim

sipariş Far. sipariş a. (*sipa:riş*) 1. Bir şeyin yapılmasını, gönderilmesini, getirilmesini isteme, ısmarlama. 2. Yapılması ısmarlanan şey: *“Bütün bu siparişleri bir ayrı deftere kaydetmeyi unutmazmış.”* -A. Ş. Hisar. 3. esk. Birinin kendi maaşından kesilerek başkasına gönderdiği, ödediği aylık para: *Bu kadının oğlundan 300 lira siparişi vardır.* (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **telefon etmek (açmak)** birini telefonla aramak ve bir şey söylemek: *“Siz gelmeyin, ben telefon eder, gelirim.”* -A. H. Tanpınar.

telefon Fr. téléphone a. 1. Konuşmaları ileten ve yansıtan düzenek. 2. Birbirinden uzakta bulunan kişilerin konuşmasını sağlayan aygıt: *“Mesela hep aynı saatlerde telefon çalardı.”* -E. Şafak. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **ziyaret etmek** 1) birini görmeye gitmek: *“Sporcular da birbirlerini sık sık ziyaret etsinler.”* -N. Hikmet. 2) bir yeri görmeye gitmek. Deyim

ziyaret Ar. ziyāret a. (*ziya:ret*) 1. Birini görmeye, biriyle görüşmeye gitme,

görüşme: “Haftada iki gece ziyaretine giderdik.” -H. F. Ozansoy. 2. Bir yeri görmeye gitme. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **akıllı olmak** gerçeklere uygun davranmak: “Mesut olmak için akıllı olmak kifayet eder, baht, talih bunlar boş şeydir!” -M. Ş. Esenal. Deyim

akıllı *sf.* 1. Gerçeği iyi gören ve ona göre davranan, akil. 2. *ünl.* Karşısındakini küçümseme amacıyla söylenen bir söz. 3. *alay* Uyanık geçinen: *Akıllıya bak, bu işten kendisine bir pay çıkarmak istiyor.* (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **alabora olmak** 1) tekne, sandal vb. deniz araçları devrilip ters dönmek: “Kapitan, gemiyi ağzına kadar doldurmuş, gemi yan yatmış, bir deniz çalkantısıyla alabora olmuş.” -N. Hikmet. 2) *mec.* işler altüst olmak. Deyim

alabora *İt.* albor a. (*alabo'ra*) *den.* 1. Geminin yan yatması. 2. Bir serenin yatay durumdan düşey duruma getirilmesi. 3. Selamlamak için filika küreklerinin yukarıya kaldırılması. 4. Balığı toplamak için dalyan ağının yukarıya alınması. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **arka olmak** maddi veya manevi yönden destek olmak. Deyim

arka *a.* 1. Bir şeyin temel tutulan yüzünün tam ters yanı, **ön** karşıtı: “Evin arkasında dekorlar boyarlardı.” -A. Ağaoğlu. 2. Bir şeyin sırt durumunda olan yüzeyi: Çocuğun arkası ağrıyormuş. 3. Geri kalan bölüm: *Masalın arkası. Yazının arkası.* 4. Art, peş. 5. Otururken sırtın dayandığı yer: “Otomobile bindiğimiz zaman başını arkaya yaslamış, gözlerini yummuştu.” -T. Buğra. 6. İnsanın vücudu, bedeni: “Arkasında beli kemerli, dar, şık bir pardösü vardı.” -R. H. Karay. 7. *sf.* Arkada olan, arkada bulunan. 8. *mec.* Kayıran, destekleyen: “Memur olmak için büyük bir arka gerek.” -H. R. Gürpınar. 9. *mec.* Geçmiş, geride kalmış zaman: “Bütün gözler arkaya, maziye çevrilmişti.” -Y. K. Beyatlı. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **baş olmak** 1) küçük bir işte de olsa başta olmak, sözü dinlenir bir kimse olmak; 2) önde gelmek, lider olmak: “Hep baş olmaya bakarız ve olduktan sonra nasihat veririz.” -B. Felek. Deyim

baş (I) *a.* 1. *anat.* İnsan ve hayvanlarda beyin, göz, kulak, burun, ağız vb. organları kapsayan, vücudun üst veya önünde bulunan bölüm, kafa, ser: “Sağ elinin çevik bir hareketiyle başındaki tülbendi çekip aldı.” -N. Cumalı. 2. Bir topluluğu yöneten kimse: “Cumhurbaşkanı devletin başıdır.” -Anayasa. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **(birine) kasti olmak** ona karşı kötülük etmek, zarar verme isteği beslemek: *Bana kasti mi var?* Deyim

kasıt, -stı *Ar.* @a'd *a.* 1. Amaç, istek, maksat: “Benim durumundan kasıt, günbegün artış kaydeden içki tüketimimdi.” -E. Şafak. 2. Öldürme, yaralama veya zarar vermek isteme, kötü niyet. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **(birinin, bir şeyin) tiryakisi olmak** bir şeye veya birine çok düşkün olmak: “Artık birbirimizin tiryakisi olmuşuk.” -Y. Z. Ortaç. “Açık söyleyeyim, ben parasızlığın

tiryakisi bile oldum.” -P. Safa. Deyim

tiryaki Ar. tiryakî³ *sf.* (*tiryaki:ki:*) 1. Afyon, tütün, kahve, çay vb. keyif veren maddelere alışmış olan (kimse): “*Tiryaki değildi ama aklına estikçe içiyordu.*” -Ç. Altan. 2. *mec.* Bir şeye çok alışmış, kendine huy edinmiş: “*Belki de ha bire yenilmekte olduğu için zaten öfkesi burnunda bir altmışaltı tiryakisi.*” -H. Taner. 3. *a. tiy.* Karagöz oyununda yaşlı ve afyon içmeye alışmış kimse. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **(birinin) iltiması olmak** arkası, kayırcısı olmak. Deyim

iltimas Ar. iltimâs *a.* (*iltima:sı*) 1. Haksız yere, yasa ve kurallara uymaksızın kayırma, arka çıkma: “*Onun için buraya kabul edilişimde bir iltimas seziyordum, buysa beni yerin dibine geçiriyordu.*” -O. Kemal. 2. *mec.* Birine herhangi bir konuda öncelik ve ayrıcalık tanıma: “*Şimdi bir de tavsiyeden iltimastan bahsediyorlar.*” -N. Hikmet. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **(birinin) kanlısı olmak** Birinin katili olmak: “*Ananın kanlısı olmak, ölünceye kadar ateşten gömlek giymektir.*” -Y. Kemal. Deyim

kanlı *sf.* 1. Kan bulaşmış: “*Öldürdüğü güzele ağlayan bu katilin / Elleri kanlı fakat gözyaşları temizdi*” -E. B. Koryürek. 2. Kanı olan. 3. Kan dökülmesine neden olan: “*Bu savaş çok kanlı olacak, beyler.*” -T. Buğra. 4. İsteyerek kan dökmüş olan (kimse), hunriz, katil. 5. Kanlanmış olan: *Kanlı göz.* 6. *a.* Kan davasında taraf olan kimse: “*Oğlumun kanlısı Abbas kâfiri değil, oğlumun kanlısı Esme'dir.*” -Y. Kemal. 7. *tıp* Kanı yoğun olan, demevi: *Kanlı adam.* (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **çocuk olmak** Çocuklaşmak. Deyim

çocuk, -ğu 6. *mec.* Büyüklere yakışmayacak daha çok küçüklerin yapabileceği gibi davranan kimse: *Otuz yaşında ama hâlâ çocuk.* 7. *mec.* Belli bir işte yeteri kadar deneyimi ve yeteneği olmayan kimse. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **darmadağın olmak** 1) dağınık ve karışık duruma gelmek: “*Gözlerinin sürmesi akmış, saçları darmadağın olmuştu.*” -Y. K. Karaosmanoğlu. 2) *mec.* kötü bir biçimde dövülmek. Deyim

darmadağın *sf.* (*da'rmadağın*) Çok dağınık ve karışık, darmadağınık, tarumar. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **davacı olmak** Dava etmek. Deyim

davacı *a. huk.* Dava eden kimse, savlayıcı, müddei: “*Davacının iddialarında hiçbir delil yoktu.*” -N. F. Kısakürek. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **dert olmak (kesilmek)** bir kimse veya olay sıkıntı vermek: “*Artık açıkça mahallenin başına dert olmaya başlamış.*” -Y. N. Nayır. “*Nereden buraya gelmiş, âlemin başına dert kesilmişti.*” -R. H. Karay. Deyim

dert, -di Far. derd *a.* 1. Üzüntü: “*Gündüz ya bir yere sokulup uyur ya sessiz sedasız sokaklarda dolaşır. Fakat akşam oldu mu derdi teper.*” -H. E. Adivar. 2. Hastalık: “*Hastayım derdime verem diyorlar.*” -F. N. Çamlıbel. 3. Ağrı. 4. *mec.* Sorun, kaygı: “*Ne var ki dert evin satılması ile bitmeyecekti.*” -T. Buğra. 5. *hfk.* Ur: *Boynunda dert çıkmış.* (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **destek olmak** Güç sağlamak, yardımcı olmak: “Böyle zor bir zamanda, birbirinizi kırmak yerine destek olmalısınız.” -A. Ümit. Deyim

destek, -ği Far. destek 6. mec. Maddi ve manevi yardımcı, dayanak: “Kızardı, söylenirdi ama gene de tek desteği oydu hayatta.” -O. Hançerlioğlu. 7. mec. Yardım. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **faydalı olmak** Yararlı olmak: “Şu seyyahlar İstanbul’a faydalı oluyorlar mı bilmem ama bana zararları dokundu.” -N. Hikmet. Deyim

faydalı sf. Yararlı: “Çok faydalı bir şeyi anlatmak istiyorum.” -N. F. Kısakürek. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **ısrarlı olmak** Düşüncesinde, kararında direnmek. Deyim

ısrarlı sf. 1. Tekrarlanarak yapılan: “Florinalı Nâzım’ın ısrarlı davetini kıramamış, evine gitmişti.” -Y. Z. Ortaç. 2. zf. Üsteleyerek: “Israrlı davranırsa canından olacaktı.” -A. Kulin. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **kirada olmak** Kira karşılığında verilmiş olmak. Deyim

kira Ar. kir^۴ a. (kira:) 1. Bir konutun, bir mülkün veya taşıt gibi herhangi bir şeyin belli bir bedel karşılığında, bir süre için sahibi tarafından başkasına verilmesi, icar: “Eski kirayı yükseltiyorum, isterseniz gidin mahkemeye.” -Ç. Altan. 2. Bu biçimde tutulan bir şey için karşılık olarak ödenen para: “Kira ile aldım, zaten bu yüzden de geciktim ya!” -R. H. Karay. 3. Bu biçimde tutulan taşınmaz: “O zamana kadar kira köşelerinde sürünmekten bir tat, bin feryat, türlü sıkıntılara giriftar olmuşken...” -H. Z. Uşaklıgil. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **oydaş olmak** aynı düşüncede, aynı inançta olmak: “Benimle oydaş olmayan başka gazeteci.” -F. R. Atay. Deyim

oydaş a. Aynı düşüncede, aynı inançta olan, aynı düşünceyi savunanlardan her biri, düşüncesiz, fikirdeş. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **sünnet olmak** Sünnet edilmek. Deyim

sünnet Ar. sunnet a. 1. din b. Hz. Muhammed’in Müslümanlarca uyulması gerekli sayılan davranışları ve herhangi bir konuda söylemiş olduğu söz. 2. Erkek çocukta, erkeklik organının ucundaki derinin çepeçevre kesilmesi. 3. Sünnet düğünü. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **yoksun olmak** Belli bir şeye, sahip olamamak: “Kadın konularında sağduyudan hayli yoksun oluşu kaltımsaldı.” -R. Erduran. Deyim

yoksun sf. Belli bir şeyden kendisinde olmayan, belli bir şeyin yokluğunu çeken, mahrum. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **hata etmek (eylemek, işlemek)** Yanlışlık yapmak, yanlışlığa düşmek: “Batula alkış tutanların karşısına geçip hata eylediğimi yeni yeni öğrenmiş bulunuyorum.” -S. Ayverdi. Deyim

§ **hatır eylemek** Hatırlamak: “Benim Orhan isminde bir tanıdığım olmadığından, başka bir nam altında bir nankörü hatır eylemiş olsan bile...” -P. Safa. Deyim

§ **gerekli kılmak** İcap ettirmek. Deyim

§ **hükümsüz kılmak** Yürürlükten kaldırmak, iptal etmek. Deyim

§ **karar kılmak** Birçok şeyi deneyip birini seçmek: “*Tekrar masa başına dönmekten zevkli bir iş bulamayacağımda karar kıldım.*” -F. R. Atay. Deyim

§ **yararlı kılmak** Fayda sağlayan ve üretken duruma getirmek: “*Devlet özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılabilecek tedbirler alır.*” -Anayasa. Deyim

§ **yetkili kılmak** Yetkisini kullanma imkânını vermek: “*Fakat kendileri gelmeden önce, bir küçük pürüzü gidermek konusunda da yetkili kıldılar.*” -N. Hikmet. Deyim

§ **zorunlu kılmak** Mecbur etmek. Deyim

Fakat bu örneklerin hiçbirinin deyim mantığıyla bağdaşmadığı açıktır.

3- Türkçe sözlüklere bakıldığında kimi sözcüklerin gerçek, mecaz veya yan anlamlarının açıklamada verildiği, yani sözcüğün bu sözlük anlamlarıyla sözlüklerde sunulduğu görülmektedir. Ancak böylesi sözcükler mecaz veya yan anlamlarıyla aldıkları ad veya eylem olan sözcüklerle oluşturdukları söz öbeğiyle tekrar deyimler sözlüklerine de deyim olarak alınmaktadır. Bu türden söz öbeklerinde aşağıdaki örneklerde de görüleceği gibi birinci sözcük yan veya mecaz ya da gerçek anlamlarıyla öbekteki ikinci sözcüğün ya sıfatı/önadı ya zarfı/belirteci durumundadır. Sözlüğe bakıldığında acı sözcüğü madde başında şöyle açıklanmaktadır.

acı a. 1. Bazı maddelerin dilde bıraktığı yakıcı duyu, **tatlı** karşıtı: *Acıyı sever.* 2. *sf.* Tadı bu nitelikte olan: “*Acı kahvesini yudumluyordu.*” -T. Buğra. 3. Herhangi bir dış etken dolayısıyla duyulan rahatsızlık, ızdırap: “*Omuzlarına kadar vücudun derisini haşlayan bayıltıcı yanma acısı ve dehşeti çok sürmedi.*” -P. Safa. 4. *meç.* Ölüm, yangın, deprem vb. olayların yarattığı üzüntü, keder, elem: “*İnsan, ölümün acısını en çok günün iki uzak saatinde hissetmektedir.*” -Y. Z. Ortaç. 5. *sf.* Çarpıcı, göz alıcı (renk): “*Sıcak iklimlerde bu mevsim tek renktedir, sadece acı yeşildir.*” -R. H. Karay. 6. *sf. meç.* Keskin, hoşla gitmeyen, şiddetli: “*Acı poyraz kuvvetle esiyordu.*” -O. Kemal. 7. *sf. meç.* Kırıcı, üzücü, incitici, dokunaklı, kötü. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

Bu açıklamanın 6. maddesinde sözcüğün mecaz anlamı keskin, hoşla gitmeyen, şiddetli biçiminde verilmiştir. “*Acı poyraz kuvvetle esiyordu.*” -O. Kemal. Bu anlam bir de tanıkla desteklenmiştir. Tanıktaki acı poyraz söz öbeğindeki acı, keskin, şiddetli mecaz anlamıyla poyraz sözcüğünün sıfatıdır. Böylesi bir yapının, söz öbeği olarak deyim mantığıyla örtüşmediği açıktır. Çünkü bir öbeğin deyim olabilmesi için öbeği oluşturan sözcüklerin sözlük anlamının dışında bir boyuta geçmesi farklı bir anlamı yansıtması gerekmektedir. Oysaki buradaki öbek poyraz rüzgarının şiddetli, keskin olmasının ötesine geçememektedir. Aynı şekilde;

acı soğuk söz öbeği

acı soğuk: çok soğuk, ayaz, çın ayaz (Parlatır, 2008)

acı soğuk: insanın canını acıtan çok keskin soğuk (Hengirmen, 2007)

acı soğuk: çok üşütücü, eli yüzü sızlatıcı, içe işleyen soğuk (Saraçbaşı, 2010)

acı soğuk: çok üşütücü, eli, yüzü incitici, keskin soğuk (Aksoy, 1988)

açıklamalarıyla söz konusu yapıtlarda deyim olarak değerlendirilmiştir. Verilen

anlamlara bakıldığında acı sözcüğünün yukarıya alınan Türkçe sözlükteki mecaz anlam ile örtüştüğü ve soğğun sıfatı durumunda olduğu açıktır. Böylesi bir anlam ile bu söz öbeğinin deyim olması söz konusu değildir. Bu öbekte acı sözcüğünün soğuk sözcüğünün sıfatı olmaktan başka bir görevi bulunmamaktadır. Her ne kadar mecaz anlamlı bir sözcük kullanılmış olsa da bu yapı sıfat tamlamasından öteye gidememektedir ve yeri deyimler sözlüğü değildir.

Aynı şekilde “acı çığlık, acı dil, acı feryat, acı fren, acı gelmek, acı kuvvet, acı söylemek, acı söz, acı şikayet” (Sinan, 2001) yapıları da deyim olarak değerlendirilmiştir. Ancak bu öbeklerin de yukarıdaki açıklamalara bakıldığında deyim olmadığı açıktır. Acı söylemek birleşik eylem öbeğindeki anlam da acı sözcüğünün mecaz anlamı olan kırıcı, üzücü, incitici, dokunaklı, kötü anlamlarından öteye gidememektedir. Dolayısıyla da deyim değildir. Zaten acı sözcüğünün Türkçe sözlükteki anlamında söz konusu anlam vardır. O zaman aynı anlamdaki bu yapı birleşik eylem öbeğidir. Yukarıda verilen örneklerin hiçbirisi deyim olmadığı gibi bunlara benzer, aynı yapıdaki tüm söz öbekleri de deyim olamaz. Bundan dolayı böylesi yapılar deyimler sözlüklerine alınmamalıdır.

4- Kimi söz öbekleri deyimler sözlüklerinde gerçek anlamlarında kullanılmalara karşın deyimmiş gibi değerlendirilmektedir. Örneğin;

göz kırpmak söz öbeği (birleşik eylem)

§ **göz kırpmak** 1) göz kapağını kapayıp açmak: “Hem gülüyor hem sık sık bana kaçamak bakışlarla bakıyor, muziplikle göz kırıyor.” -A. Ağaoğlu. 2) başkasına söylediklerinin doğru olmadığını işaretle anlatmak için, benimsediği kimseye bakarak gözünü kapayıp açmak: “İki sahilde pencerelerden damla damla taşan ışıklar güzel aydedeye göz kırpmakta yıldızlarla rekabet ediyor sanılır.” -A. H. Müftüoğlu. Deyim (Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/>)

göz kırpmak: 1. Göz kapağını kapatıp açmak. 2. Başkasına söylediklerinin doğru olmadığını işaretle anlatmak için, benimsediği kimseye bakarak gözünü kapayıp açmak. ayağa kalkmak (Parlatır, 2008)

göz kırpmak: 1) Gözünü açıp kapamak. **2)** Birine söylediklerinin doğru olmadığını gözlerini açıp kapatarak anlatmak. (Hengirmen, 2007)

göz kırpmak: Göz açıp kapayarak işaret vermek. (Saraçbaşı, 2010)

göz kırpmak: 1) Göz kapağını kapayıp açmak **2)** Başkasına söylediklerinin doğru olmadığını işaretle anlatmak için benimsediği kimseye bakarak gözünü kapayıp açmak. (Aksoy, 1988)

Bir söz öbeğinin deyim olup olmadığına bağlam içerisindeki anlamı göz önüne alınarak karar verilmelidir. Örneğin göz kırpmak öbeği yukarıya verilen anlamlarıyla gerçek anlamın dışına çıkamamaktadır ve bu haliyle de deyim olamaz. Burada ölçüt iki sözcükten oluşan bu öbeğin gerçek anlamdan uzaklaşmış olup olmadığı ve farklı bir anlamda kullanılıp kullanılmadığı olmalıdır. Şöyle ki: Aynı yapı bir yere, kişi veya

kuruluşa göz kırpmak; olumlu ileti verecek biçimde konuşmak, duruş göstermek deyim anlamıyla kullanıldığında artık ne gözün ne de kırpmanın gerçek, mecaz veya yan anlamından söz edilebilir. Bağlam içinde bu öbek “Ali Fenerbahçe’ye göz kırıyor” biçiminde karşımıza çıkarsa deyimdir. Çünkü belli ki Ali adlı sporcuyla birçok takım istemektedir. Ancak Ali’nin gönlü Fenerbahçe Spor Kulübü’ndedir ve bunu konuşma, davranış ve duruşuyla belli etmektedir. İşte bu belli edişi “göz kırpmak” söz öbeği de deyim olarak anlatılmaktadır ve gerçek anlam ile hiçbir ilgisi de yoktur. Bunun gibi postu sermek, takla atmak, ayağa kalkmak ve benzeri söz öbekleri için de durum aynıdır. Bir söz öbeğinin deyim olabilmesi için söz öbeği olarak içindeki sözcüklerin gerçek, yan veya mecaz anlamlarının dışında farklı, özel bir anlam ifade etmesi gerekir. Göz boyamak söz öbeğinde olduğu gibi. Kadın berberi ablamın gözünü boyuyor dediğimizde anlatılmak istenen berberin makyaj yaptığı ve göze boya sürdüğüdür. Ancak kocası ablamın gözünü boyamasını beceriyor, yaptığı yanlışlar konusunda hiç açık vermiyor dendiğinde artık bu söz öbeği deyim boyutuna geçmiştir. Çünkü ne göz ne de boyamak gerçek, yan veya mecaz anlamındadır. Bu söz kalıbı/öbek artık özel bir anlatım aracı boyutuna geçmiş ve deyim olmuştur. Bu türden söz öbeklerinin deyimler sözlüklerine alınması doğru bir yöntem değildir. Bu ve benzeri tüm yapılar yukarıdaki mantıkla değerlendirilerek deyimler sözlüklerinden çıkarılmalıdır.

5- Doğan Aksan akşamcı, kaşarlanmış, sudan, gözde, gedikli gibi sözcüklerin deyim sayılması gerektiğini (Aksan, 1984:38) söylemiş; hatta “tek bir sözcüğün yan anlamında kullanılmasıyla deyim olabileceği” (Aksan, 1984:37) görüşünü deyim tanımında ortaya atmıştır. Bu görüşü Mehmet Hengirmen “tek sözcükten oluşan deyimler de vardır. Ancak bunların sayısı çok azdır: akşamcı, bacaksız, çirkef, gedikli, gözde, fırlama, iblis, ipsiz, kaçık, kaşarlanmış, mikrop, pişkin, sulu, yağcı, yüzüz” gibi diyerek desteklemiştir. (Hengirmen, 2007:10) Ancak Hengirmen böyle demesine karşın söz konusu yapıları aynı çalışmasının sözlük kısmına yansıtmamıştır. Bu konuda Ömer Asım Aksoy da önceleri benzer yapıları (tek sözcük) deyim sayarken daha sonra; tek sözcüklerden deyim olmaz; çünkü sözde, gözde gibi sözcüklerin mecaz anlamlı kullanımlar (Aksoy, 1984: 4-6) olduğunu söyleyerek bu görüşünden vazgeçmiştir. Bu türden sözcüklerin sözlük anlamlarına bakıldığında, zaten bu sözcüklerin deyim gibi algılanmasına neden olan yan veya mecaz anlamları; örneğin akşamcı: akşamları içki içen, kaşarlanmak: hoş gitmeyen bir harekete veya bir işe alışarak artık ondan üzüntü duymaz olmak. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>) biçiminde verilmiştir. Bundan dolayı yukarıda örnekleri verilen veya benzeri tek sözcüklerin deyim olması söz konusu değildir.

6- Kimi sözcükler; Türkçe sözlükte argo anlamlarıyla aşağıdaki örneklerde olduğu gibi verilmektedir.

§ **bozum olmak** *argo* utanmak, utanacak duruma düşmek, mahcup olmak. Deyim(Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/>)

bozum *a.* Bozulma işi, utangaçlık, mahcupluk. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

bozum olmak Utanılacak şekilde kötü duruma düşmek (Hengirmen, 2007)

bozum olmak Söz ya da davranışı iyi karşılanmadığından utanacak duruma düşmek. (Aksoy, 1988)

bozum olmak Utanmak, küçük düşmek, mahcup olmak (Saraçbaşı, 2010)

§ **fit olmak** *argo* ödeşmek, razı olmak: “*Kilosunun fiyatına bir fakir ailenin bir hafta fit olduğu çilekler ne çirkin şeylerdir.*” -S. F. Abasıyanık. Deyim (Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/>)

§ **volta atmak** *argo* bir aşağı bir yukarı dolaşmak: “Çaylarını içtikten sonra Şifa ile Moda arasında üç aşağı beş yukarı volta atmak üzere davranırlar.” -S. Birsnel. Deyim (Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/>)

volta İt. volta *a. (vo'la) den.* 1. Bir halatı bir yere bir kez dolama veya babalara yöntemince sarma. 2. Zincirin demire veya iki zincirin birbirine dolanması. 3. Geminin rüzgâra karşı gidebilmek için sağa sola zikzak yapması. 4. *argo* Sürekli aşağı yukarı gidip gelme, yürüme, dolaşma. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **(birine) madik atmak (etmek veya oynamak)** *argo* dolap çevirmek, hile yapmak. Deyim (Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/>)

madik, -ği Erm. *a.* 1. Miskete fiske vurarak oynanan zıpzıp oyunu. 2. *argo* Dolap, hile: “*Gazetecilerin pintiliklerinden, kitapçıların madiklerinden uzak ve serbest yaşayorum.*” -H. R. Gürpınar. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **martaval atmak (okumak)** inanılmayacak sözler söylemek, yalan söylemek. Deyim (Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/>)

martaval *argo* yalan, uydurma söz, palavra: “Dünkü yazdıklarının bütün martaval olduğunu bugün itiraf etmez misin?” -H. R. Gürpınar. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

Aynı sözcüklerin yanına getirilen atmak, olmak gibi eylemlerle oluşturulan öbeğin anlamı sözcüğün tek başınayken verilen anlamından farklı bir anlama gelmemekte, hatta hemen hemen aynı anlamda açıklanmaktadır. Yukarıya alınan örneklerin tamamına tüm sözlüklerden örnek verilmemiştir. Ancak deyimler sözlüklerinin hepsinde bu tür *argo* söz öbekleri deyim olarak değerlendirilmiştir. Sözlük anlamının dışına çıkılamayan, yani deyim boyutuna geçemeyen bu türden *argo* yapıların da deyim olamayacağı açıktır; bundan dolayı da böylesi söz/eylem öbeklerinin deyim kabul edilerek deyimler sözlüklerine alınmaları doğru bir yaklaşım değildir.

Ancak, ağzına sıçmak, içine etmek, bok/boku yemek, çulu/çuvalı deldirmek, ense yapmak, göt altına gitmek, kafa ütölemek, nalları dikmek, papazı bulmak, serin gelmek, taşak geçmek ve benzeri öbekler *argo* biçiminde deyimlerdir. Çünkü bu öbekleri oluşturran sözcüklerin Türkçe sözlükteki gerçek, *argo*, yan, mecaz veya benzetme anlamlarıyla bir ilgileri yoktur. Bundan dolayı da yöntem olarak *argo* sözcüklerle oluşturulmuş

bu türden öbeklerin deyim olup olmadıkları konusunda böylesi bir ölçüt doğrultusunda ayırım yöntemi izlenerek deyimler sözlüklerine alınmaları sorunun çözümü açısından önemli bir yoldur.

7- Ömer Asım Aksoy “Deyimlerin bir türü de ikilemelerdir” (Aksoy, 1988: 507) diyerek yinelemeler (ağır ağır, yavaş yavaş vb.) dışındaki ikileme öbeklerini deyim kabul etmiştir. Mehmet Hengirmen ise “abuk sabuk, apar topar, mırın kırın gibi ikileme öbeklerini, öbekteki sözcüklerin (birinin ya da tamamının) anlamlarının olmamasından dolayı deyim olamayacaklarını; ikileme öbeğini oluşturan sözcüklerden birinin anlamı varsa (açık seçik, bet beniz delik deşik, yorgun argın, soy sop) bu ikilemenin deyim olarak kabul edilebileceğini” (Hengirmen, 2007: 30) söylemektedir.

Tüm ikilemelerin deyim olarak değerlendirilmesi görüşü, yukarıda da dile getirilen deyim mantığıyla bağdaşır bir durum değildir. Çünkü “açık seçik, aç açık, kaba saba, süs püs, özenip bezenmek”

açık, -ğı 11. sf. Kolay anlaşılır, vazih: “*Açık konuşma zamanının artık geldiğine kani idim.*” -R. N. Güntekin. 12. sf. Gizliliği olmayan, olduğu gibi görünen: *Bu adamın her işi açıktır.* 16. zf. Belirgin bir biçimde: “*İnsan mağlubiyetini bu kadar açık kabul eder mi?*” -M. Yesari. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

açık seçik: Çok açık ve belirli olarak (Aksoy, 1988)

açık seçik: Açıkça, açık olarak, gizli olmadan (Parlatır, 2008)

açık seçik: Çok kolay anlaşılır, belirgin (Hengirmen, 2007)

açık seçik: Çok belli, çok belirgin (Saraçbaşı, 2010)

örneklerden de açıkça görüleceği üzere açık sözcüğünün anlamı ile açık seçik ikileme öbeğinin herhangi bir anlam farkı yoktur. Burada yalnızca ikilemelerin söz konusu anlamı genişleterek sağladığı pekiştirme görevlerinden kaynaklı olarak açık yerine çok açık denilmektedir. Bu da bu söz öbeğinin gerçek anlamdan deyim anlamı boyutuna geçmesine yetmez. Yani bu söz öbeği deyim anlamlı bir öbek değildir, gerçek anlam ile bu öbeğin anlam farkı yalnızca pekiştirmeden kaynaklanan farktır, o da açıklamada çok sözcüğüyle belirtilmektedir. Benzeri durum aşağıdaki diğer örnekler için de geçerlidir. TDK'nin Türkçe Sözlük'ünden alınan sözcüklerin açıklamalarıyla ilgili bazı maddeleri, fazla yer tutmaması amacıyla konunun özünü etkilemesi bakımından önemli görülmeyen bölümlerine (örneğin, **kaba** sözcüğünün 2. 4. ve 5. açıklama maddeleri) bu çalışmada yer verilmemiştir.

kaba sf. 1. Özensiz, gelişigüzel yapılmış, zevksiz, sakil, **ince** karşıtı: “*Cebinden kaba fil dişi saplı bir de çakı çıkardı.*” -Ö. Seyfettin. 3. Terbiyesiz, görgüsü kıt, nezaketsiz (kimse): “*Kaba, hantal, şivesiz bir sürü adamlar kafesinin önüne toplanırlar.*” -R. H. Karay.. 6. mec. Terbiyeye, inceliğe aykırı, çirkin, kötü: “*Çocuklardan biri ağzından çok fena, çok kaba bir şey kaçırdı.*” -O. C. Kaygılı. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

kaba saba: 1. Görgüsüz kimse. 2. Özensiz, gelişigüzel yapılan iş. (Saraçbaşı, 2010)

süs a. 1. Süslemeye, süslenmeye yarayan şey, bezek, süs püs. 2. Süsleme veya

süslenme işi: *Süse düşkün*. 3. Anlamı zenginleştiren edebiyat sanatı: *Divan şiiri süse önem vermiştir*. 4. *meç*. Güzellik veren, güzelleştiren şey: “*Kitabı bir süs kabul etmek, kültür görgüsüzlüğünün en somut örneğini oluşturur.*” -T. Dursun K. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

süs püs: Süs. (Saraçbaşı, 2010)

süsleyip püslemek: Özenle süslemek (Parlatır, 2008)

süsleyip püslemek Göze çarpacak kadar süslemek. (Aksoy, 1988)

özenmek 2. (*nsz*) Bir şeyi yaparken elden geldiğince iyi yapmaya çabalamak, bir şeye büyük dikkat ve ilgi göstermek, itina etmek: “*Dünya güzelliği sendedir mevcut / Hususi özenmiş yaratmış mabut*” -Âşık Veysel. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **özenip bezenmek** bir işi ayrıntılarına varıncaya değin büyük bir özenle ve titizlikle yapmak. Deyim (Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/>)

İkilemeyi oluşturan sözcüklerden birincilerin sözlük anlamları ile ikileme öbeğinin anlamı arasında belirgin bir farkın olmadığı yukarıya Türkçe Sözlük'ten alınan açıklamalarda da açıkça görülmektedir. Böyle, sözlük anlamının dışına çıkamamış, yani anlamsal olarak deyim boyutuna geçememiş ikilemelerin deyim olarak değerlendirilmesi doğru bir yaklaşım değildir. Bunlar, gerçek anlamları biraz daha genişleterek pekiştirme boyutunda ikileme biçimindeki söz öbekleridir. Pekişmiş bir gerçek anlam da yine gerçek anlam boyutudur ve deyim mantığına uymaz. Çünkü bir söz öbeğinin deyimleşebilmesi için ağzında bakla ıslanmamak, mercimeği fırına vermek söz öbeklerindeki gibi gerçek anlamın çok uzağında değişmece/mecaz bir anlam boyutuna geçmesi gerekir. Bundan dolayıdır ki her ikileme öbeğine deyim denilemez. Ancak ağzında bakla ıslanmamak, mercimeği fırına vermek söz öbeklerindeki anlam değişmesi benzeri bir değişmenin yaşandığı söz öbekleri için deyim olabilme söz konusudur. İkilemelerin bir araya toplandığı ve açıklamalarının yapıldığı sözlükte/sözlüklerde ikileme söz öbeklerinin anlamları verilmiştir. (Akyalçın, 2007) İkilemelerde, ikilemeyi oluşturan söz öbeğindeki sözcüklerin pekiştirme amaçlı daha geniş; ama gerçek anlamla aynı doğrultudaki anlamı söz konusuysa; bu öbeğin eylemlerle cart curt etmek, abuk sabuk konuşmak veya abuk sabuk iş gibi adlarla kullanılması durumu değiştirmemektedir. Çünkü abuk sabuk veya cart curt ikileme öbeğinin anlamı aynı doğrultuda ikileme sözlüğünde bulunmaktadır. Burada yalnızca öbek eylemle kullanılarak ikileme ile eylem öbeği veya adla kullanılarak ikileme ile sıfat öbeği ve benzerleri oluşturulmuş olmaktadır. Deyim öbeklerinin anlamsal boyutu ise buradakinden çok farklıdır. Bundan dolayıdır ki ikilemelerden deyim oluşturulabilmesi ikilemenin anlamsal işlevi göz önüne alındığında mümkün değildir. İkilemeler pekiştirme, pekiştirmeyi de sözcüklerin sözlük anlamları boyutunda (çatır çutur..... gibi yansımalar veya aganigi naganigi ve benzeri uydurma, anlamı belirgin değilmiş gibi görünen ikilemeler için de durum farklı değildir.) sağlama işlevli yapılardır. Ancak bu anlamsal işlevin dışında kullanılabilecek ikileme söz öbeği/öbeklerinin deyim olabilmesi söz konusudur. Deyimler sözlüklerine alınacak ikileme öbeklerinde böyle bir

seçimin yapılması, sözlüğe gerçek deyimlerin alınabilmesi açısından önemlidir. Yoksa yukarıda da örnekleriyle açıklandığı gibi aynı anlamı pekiştiren söz öbekleri deyim olarak değerlendirilmiş olur, böylesi bir yaklaşımın da sağlıklı bir durum olamayacağı açıktır.

SONUÇ

Bu çalışmanın bütününde deyimler sözlüklerinde deyim olarak ele alınmış söz öbekleri yedi ana başlık altında (aslında bu ana başlıkların sayısı bu kadarla da sınırlı olmamasına karşın makale sınırlarını aşma kaygısıyla yedi ana başlıkla sınırlandırma yoluna gidilmiştir.) ele alınarak irdelenmiştir. Örneklerle desteklenerek yapılan değerlendirmelerde de açıkça görüldüğü gibi; bir söz öbeğinin deyim olabilmesi için en az iki sözcükten oluşması (bu sayı dokuzaya kadar çıkabilmektedir) ve bu söz öbeklerinin bir bütün olarak düşünülerek anlamlandırılması, bu anlamın da öbeği oluşturan sözcüklerin sözlük anlamlarından (gerçek, mecaz, yan, terim, argo) başka/özel bir anlam yani deyim anlamı boyutuna geçmesi gerektiği açıklanmıştır. Yukarıdaki açıklama ve örneklerden başka bir örnek olan “bıyığını balta kesmemek” deyiminde konuyu somutlaştıracak olursak: Hiç kimseden korkmayacak denli ekonomik ve sosyal gücü olmak; elinde bulundurduğu üstünlük ve güçlülüğünün gururu içinde olmak, anlamına gelen bu deyim oluşturan bıyık, balta ve kesmek sözcüklerinin artık, bu söz öbeğinde gerçek anlamlarından sıyrılarak başka bir anlam boyutuna yani deyim anlamı boyutuna geçtiği açıkça görülmektedir. Yukarıda örneklerde de anlatıldığı ve bu örnekte de görüldüğü gibi bir söz öbeğinin deyimleşebilmesi için söz öbeğini oluşturan sözcüklerin oluşturulan öbek bütünü/bağlamı içerisinde gerçek, mecaz, yan, terim ve argo anlamlarından sıyrılarak özel bir anlam boyutu olan deyim anlamı boyutuna geçmesi gerekmektedir. Eğer ki bir söz öbeği bu özelliği göstermiyorsa o söz öbeğinin deyim olarak adlandırılması pek sağlıklı ve doğru bir yol değildir.

KAYNAKÇA

- Aksan, Doğan (1984), Her Yönüyle Dil 3, TDK Yayınları, Ankara
- Aksoy, Ömer Asım (1988), Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Aksoy, Ömer Asım (1984) Tek sözcükten deyim var mı?, Çağdaş Eleştiri, İstanbul.
- Akyalçın, Necmi (2007), Türkçe İnkilemeler Sözlüğü Tanıklı, Anı Yayınevi, Ankara.
- Albayrak, Nurettin (2009), Türkiye Türkçesinde ATASÖZLERİ, Kapı yayınları, İstanbul.
- Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, TDK, <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/>, 21 Mayıs 2009 günü Kars'ta düzenlenen II. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı'nda kullanıma açılmıştır.
- Bilgin, Muhittin (2002) Anlamdan Anlatıma Türkçemiz, 2. Baskı. Anı Yayınları, Ankara.
- Büyük Türkçe Sözlük TDK, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>
- Hengirmen, Mehmet (2007) Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2, Engin Yayınevi, Ankara.
- Parlatır, Prof. Dr. İsmail (2008) Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü II, Yargı Yayınevi, Ankara.
- Püsküllüoğlu, Ali (1995) Türkçe Deyimler Sözlüğü, Arkadaş Yayınları, Ankara.
- Saraçbaşı, M. Ertuğrul (2010) Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü I.II, YKY, İstanbul.
- Sinan, Dr. Ahmet Turan (2001) Türkçenin Deyim Varlığı, Kubbealtı Yayıncılık, Malatya.
- Türkçe Sözlük (1983), TDK, Genişletilmiş 7. Baskı, Ankara.

ÖZET

TÜRKÇE DEYİMLER SÖZLÜKLERİNE ALINMIŞ, DEYİM OLMAYAN KİMİ SÖZ ÖBEKLERİNE İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada Türkçemizde kullanılan deyimler ele alınmakta, bu bağlamda bir söz öbeğinin deyim olabilmesi için hangi özellikleri taşıması gerektiği irdelenmektedir. Yayımlanmış olan Türkçe Deyimler Sözlüklerinden örnekler seçilerek yapılan değerlendirmeler yedi başlık altında toplanmıştır. Burada amaç deyimler sözlüklerinde, deyim olarak ileri sürülen pek çok söz öbeğinin aslında deyim olmadığını ortaya koyarak bir söz öbeğinin deyim olabilmesi için hangi nitelikleri taşıması gerektiğini örnekleriyle ve açıklamalarıyla ortaya koymak ve deyimlerimizle ilgili olarak karşımıza çıkan karışıklıkların ortadan kaldırılmasına katkılar sunmaktır.

Anahtar Sözcükler: Deyim, söz öbeği, mecaz anlam.

Abstract

**AN ASSESMENT ABOUT SOME PHRASES WHICH ARE NOT IDIOM BUT
ARE LOCATED IN TURKISH IDIOM DICTIONARIES**

In this study, the idioms used in Turkish are analyzed, and in this respect what kinds of features that prepositional phrases must have to form idioms are examined. Evaluations, which have been prepared through the words chosen from Turkish Idioms Dictionaries, are given under seven subtitles. The main purpose of this study is to be able to prove that many phrases which are reckoned as idioms are not actually idioms and to illustrate what kinds of characteristics that prepositional phrases must have to form idioms with examples and commentary. Through this process, this study aims to contribute to the removal of some confusion that is coincided about idioms in Turkish.

Key words: Idioms, prepositional phrases, figurative meaning.